

انتشارات دانشگاه علوم پزشکی مشهد، شماره ۲۵۷

روزه در سلامت و بیماری‌ها

تألیف:

دکتر محسن نعمتی

دانشیار گروه تغذیه دانشگاه علوم پزشکی مشهد

دکتر عبدالرضا نوروزی

استادیار گروه تغذیه دانشگاه علوم پزشکی مشهد

سرشناسه:	نعمتی، محسن، ۱۳۴۷ -
عنوان و نام پدیدآور:	روزه در سلامت و بیماری‌ها / تألیف محسن نعمتی، عبدالرضا نوروزی.
مشخصات نشر:	مشهد: دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی مشهد، ۱۳۹۱.
مشخصات ظاهری:	۲۲۶ ص.: جدول.
فروست:	(انتشارات دانشگاه علوم پزشکی مشهد؛ شماره ۲۵۷).
شابک:	(ISBN: 978-600-6331-52-2)
وضعیت فهرست‌نویسی:	فیا.
یادداشت:	واژه‌نامه.
موضوع:	روزه -- اثر فیزیولوژیکی.
موضوع:	روزه -- بهداشت.
شناسه افزوده:	نوروزی، عبدالرضا، ۱۳۵۲ -
شناسه افزوده:	دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی مشهد.
رده‌بندی کنگره:	۱۳۹۱ / ۵ / ۲۲۶ / ۵ RM
رده‌بندی دیویی:	۶۱۳
شماره کتابخانه ملی:	۲۱۱۱۱۶۵

انتشارات دانشگاه علوم پزشکی مشهد، شماره ۲۵۷

روزه در سلامت و بیماری‌ها

تألیف

دکتر محسن نعمتی - دکتر عبدالرضا نوروزی

وزیری، ۲۲۶ صفحه، ۴۲۰ نسخه، چاپ اول، پاییز ۱۳۹۱

امور قتی و چاپ: مؤسسه چاپ و انتشارات دانشگاه فردوسی مشهد

بها: ۷۰۰۰۰ ریال

بسمه تعالی

انتشارات دانشگاه علوم پزشکی مشهد - به عنوان یک نهاد علمی - فرهنگی، چاپ و نشر، کتابهای مورد استفاده استادان و دانشجویان رشته‌های علوم پزشکی را از وظایف اساسی خود می‌داند و بر آن است تا با انتشار متون مربوط به علوم پزشکی، هم بر اعتبار و اعتلای آنها بیفزاید و هم موجبات دل‌گرمی و شوق و نشاط امر تحقیق را در پی‌جوییهای علمی فراهم آورد. به یقین چاپ و نشر آثار معتبر علمی، امکان دستیابی اهل تحقیق را به منابع مختلف و گوناگون علمی مورد نیاز به بهترین صورتی میسر و ممکن خواهد ساخت و راه را برای تحقیقات بعدی هموار خواهد کرد.

باید گفته شود که گستردگی فعالیت‌های مربوط به نشر، در قلمرو ناشران خصوصی، نه تنها از مسؤلیت مراکز معتبر دانشگاهی، به کوشش در این زمینه‌ها با تکیه بر جنبه‌های علمی و فرهنگی موضوع نمی‌کاهد، بلکه به دلایل گوناگون، از جمله لزوم بررسیهای دقیق کارشناسی، ویرایشهای علمی و فنی، و نیز توجه حداکثر به توان مالی مخاطبان آثار، به‌ویژه دانشجویان، ایجاب می‌کند که دانشگاههای دولتی دامنه خدمات خود را با تکیه بر جنبه‌های کیفی، و گاه صرف‌نظر از بازده اقتصادی گسترش دهند.

مسئولان انتشارات دانشگاه علوم پزشکی مشهد، با اشتیاق و اخلاص تمام می‌خواهند تا جدیدترین آثار مربوط به دانشهای پزشکی را به بهترین شیوه فراهم آورند و بکوشند تا آثار منتشر شده با کیفیت مطلوب عرضه گردد. در عین حال انتشارات دانشگاه علوم پزشکی مترصد دریافت نظرها و انتقادهای به‌جا و سازنده اهل نظر می‌باشد تا از این طریق بتواند بر کمال آثار منتشره خویش بیفزاید.

معاونت پژوهشی دانشگاه علوم پزشکی مشهد با استعانت از الطاف خداوندی امیدوار است که نشر این اثر همانند دیگر آثار انتشارات دانشگاه علوم پزشکی مشهد با نظارت همه‌جانبه این معاونت، و با تکیه بر ابتکار و کوشش اعضا و کارشناسان دانش‌آموخته خویش و نیز ایجاد ارتباط محکم و پایداری با جامعه پزشکی و دانشجویان پژوهشگر، در جهت ارتقای کیفی و تنوع موضوعات مورد نیاز دانش پژوهان رشته‌های علوم پزشکی گامهای مؤثر بردارد تا مورد استفاده دانشجویان و مقبول طبع صاحب‌نظران و دانشگاهیان نکته‌بین قرار بگیرد.

انتشارات دانشگاه علوم پزشکی مشهد

گروه نویسندگان

سرپرست گروه نویسندگان: سید امیر رضا مهاجری

دیانت ، فقاہت و طبابت در ماه رمضان

دکتر مهدی ابراهیمی

دانشیار و مدیر گروه معارف اسلامی، دکترای تخصصی علوم قرآن و حدیث، دانشکده پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی مشهد

تغییر عاداتهای غذایی در ماه مبارک رمضان

دکتر آنتونی لیدز

دانشیار و دکترای تخصصی تغذیه، رئیس دانشکده و استاد تغذیه، گروه تغذیه و دانشیار، گروه تغذیه و رژیم
تغذیه و سلامت و سازمان تحقیقات سلامت، دانشگاه غذایی، دانشگاه King's College London
لندن، انگلستان

دکتر سید علی کشاورز

علوم پزشکی تهران
دکتر خالد حسین
گروه خد، بیمارستان Great Ormond
Street سازمان سلاص کودکان، کالج
سلطنت لندن، انگلستان

دکتر مجید حاجی فرجی

دانشکده بهداشت، دانشگاه Sains Malaysia
کالان، مالزی

دکتر حمید جان محمد

دانشکده بهداشت، دانشگاه Sains Malaysia
کالان، مالزی

طاهره شیخ الواعظین

دانشکده پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی
بیرجند

ندا شعلاتی

دانشکده پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی مشهد

فاطمه جهان دوست

دانشکده پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی مشهد

سید امیر رضا مهاجری

دانشکده پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی مشهد

آتوسا معتقدی لاریجانی

دانشکده پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی مشهد

روزه داری و تغییرات وزن

محمد صفریان

دانشیار و متخصص تغذیه بالینی، دانشکده
پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی مشهد

احمد رضا دوستی مطلق

دانشیار و متخصص تغذیه، عضو هیات علمی
گروه تغذیه و بیوشیمی دانشکده بهداشت،
دانشگاه علوم پزشکی تهران

دکتر فرهاد حسین پناه

دانشیار و فوق تخصص غدد و متابولیسم، مرکز
تحقیقات چاقی، پژوهشکده ی علوم غدد
درون ریز و متابولیسم، دانشگاه علوم پزشکی
شهید بهشتی

حمید عربی

دانشگاه علوم پزشکی مشهد

مهتا صالحی

دانشکده پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی مشهد

فرشید شیوا

دانشگاه علوم پزشکی مشهد

سپیده کاظمی ازغدی

دانشکده پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی
بیرجند

روزه داری در دوران بارداری

دکتر منیره پورجوادی

استاد و متخصص زنان و زایمان بخش جراحی
زنان بیمارستان امام رضا علیه السلام، دانشکده
پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی مشهد

دکتر منیره جهانیان

استاد و متخصص زنان و زایمان بخش جراحی
زنان بیمارستان امام رضا علیه السلام، دانشکده
پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی مشهد

دکتر نیره خادم

دانشیار متخصص زنان و زایمان بخش جراحی
زنان بیمارستان امام رضا علیه السلام، دانشکده
پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی مشهد

دکتر قدسیه سیدی علوی

استاد و متخصص جراحی زنان و ممانی بخش
جراحی زنان و آنکولوژی بیمارستان قائم عج،
دانشکده پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی مشهد

کونر دلدار

دانشکده پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی مشهد

مهرنوش علیزایی

دانشکده دندانپزشکی، دانشگاه علوم پزشکی
مشهد

نجمه کلاتر

دانشکده پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی مشهد

روزه داری در دوران شیردهی

سید محمدجواد پریزاده

استاد و متخصص اطفال، گروه اطفال،
بیمارستان امام رضا (ع)، دانشگاه علوم
پزشکی مشهد

علیرضا مرندی

استاد و فوق تخصص نوزادان، گروه اطفال،
دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی

غلامعلی معموری

استاد و فوق تخصص نوزادان، گروه اطفال،
بیمارستان قائم (عج)، دانشگاه علوم پزشکی
مشهد

احمد شاه فرهنگ

استاد یار و فوق تخصص نوزادان، گروه اطفال،
بیمارستان امام رضا (ع)، دانشگاه علوم پزشکی
مشهد

مصطفی آبریشی

دانشکده پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی
مشهد

سید مصطفی پریزاده

دانشکده پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی مشهد

آرمین وهابی ثانی

دانشکده پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی
مشهد

روزه داری و رشد کودکان و نوجوانان

عبدالعلی خوارزمی

استاد و متخصص اطفال، بیمارستان
قائم (عج)، بخش اطفال، دانشگاه
علوم پزشکی مشهد

دحیم وکیلی

استاد و فوق تخصص غدد اطفال،
بیمارستان امام رضا (ع)، بخش اطفال،
دانشگاه علوم پزشکی مشهد

محمد حسن خزانی

دانشیار و فوق تخصص غدد و متابولیسم،
بیمارستان امام رضا (ع)، بخش داخلی،
دانشگاه علوم پزشکی مشهد

نصرت قائمی

دانشیار و فوق تخصص غدد اطفال،
بیمارستان امام رضا (ع)، بخش اطفال،
دانشگاه علوم پزشکی مشهد

محمود بیرهی

دانشکده دندان پزشکی، دانشگاه
علوم پزشکی مشهد

علیرضا سپهری شاملو

دانشکده پزشکی، دانشگاه علوم
پزشکی مشهد

امیر حسین مهران فرد

دانشکده دندان پزشکی، دانشگاه علوم
پزشکی مشهد

دیابت و روزه داری

فریدون عزیزی	رضا رجبان	محمد حسین
استاد و متخصص داخلی و غرق تخصص غدد	استاد و متخصص داخلی و غرق تخصص غدد	استاد و متخصص داخلی و غرق تخصص غدد
داخلی و متابولیسم، دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی، داخلی و متابولیسم، دانشگاه علوم پزشکی مشهد	داخلی و متابولیسم، دانشگاه علوم پزشکی مشهد	داخلی و متابولیسم، دانشگاه علوم پزشکی مشهد
سارا شاکری	سید محمدرضا مهاجری	فرهوش یاری
دانشگاه علوم پزشکی بیرجند	دانشگاه علوم پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی مشهد	دانشگاه علوم پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی مشهد

روزه داری و بیماری های قلبی و عروقی

محمود ابوالهیمنی	مناش الله دهقانی دشت آبی	محمود محمدزاده شبستری
دانشیار بیماری های قلب و عروق، دانشگاه	استاد بیماری های قلب و عروق، بیمارستان قائم	دانشیار بیماری های قلب و عروق، بیمارستان
علوم پزشکی مشهد	(صحب)، دانشگاه علوم پزشکی مشهد	امام رضا (ع)، دانشگاه علوم پزشکی مشهد
عمادالدین حسینجانی	وحید صادقی	شقایق عشقی
دانشگاه علوم پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی مشهد	دانشگاه علوم پزشکی مشهد	دانشگاه علوم پزشکی مشهد
محسن موهبتی	استاد یار بیماری های قلب و عروق، بیمارستان	قائم (صحب)، دانشگاه علوم پزشکی مشهد

تاثیر روزه ماه رمضان بر بیماری های مغز و اعصاب

دکتر محمد مهدی اعتمادی	دکتر محمدرضا آذرپژوه	دکتر کاویان قندهاری
استاد مدیر گروه و متخصص بیماری های مغز و اعصاب، بخش	دانشیار مغز و اعصاب و فلوشیپ سکته، بخش	دانشیار و فوق تخصص بیماری های مغز و اعصاب و
اعصاب، بخش بیماری های مغز و اعصاب، بیمارستان قائم صبح، دانشگاه علوم پزشکی مشهد	بیماری های مغز و اعصاب، بیمارستان قائم صبح، دانشگاه علوم پزشکی مشهد	فلوشیپ عروق مغز، بخش بیماری های مغز و اعصاب، بیمارستان قائم صبح، دانشگاه علوم پزشکی مشهد
سمیرا الفتخاری نسب	دکتر محمد سعادت تیا	مونا زهدی
دانشگاه علوم پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی مشهد	دانشیار و متخصص داخلی مغز و اعصاب، دانشگاه علوم پزشکی مشهد	دانشگاه علوم پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی مشهد
نسیم کمال احمدی	الهه حسن زاده	سید محمدرضا مهاجری
دانشگاه علوم پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی مشهد	دانشگاه علوم پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی مشهد	دانشگاه علوم پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی مشهد

اثر روزه داری در افراد مبتلا به سنگ کلیه

علی اصغر یاز محمدی	علی شما	دکتر محمودی ظفرقندی
استاد اورولوژی، دانشگاه پزشکی، دانشگاه	استاد اورولوژی، دانشگاه پزشکی، دانشگاه	استاد اورولوژی، دانشگاه پزشکی، دانشگاه
علوم پزشکی مشهد	علوم پزشکی مشهد	علوم پزشکی مشهد
سید احمد ثاقبی	دانیال بابکی	سروش دهقانی دشت آبی
دانشیار و متخصص داخلی، طب سنتی، دانشگاه علوم پزشکی مشهد	دانشگاه دندان پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی مشهد	دانشگاه دندان پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی مشهد
رامین اشرف پور	علی شریف مقدم	علی شریف مقدم
دانشگاه علوم پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی مشهد	دانشگاه دندان پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی مشهد	دانشگاه دندان پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی مشهد

روزه داری و آسم

رضا فرید حسینی	سید علی جواد موسوی	امیر محمد هاشم اثنی عشری
استاد ایمنولوژی و آلرژی، بیمارستان قائم	دانشیار و فوق تخصص ریه، دانشگاه علوم پزشکی ایران	استاد یار و فوق تخصص ریه، بیمارستان قائم
صح، دانشگاه علوم پزشکی مشهد		صح، دانشگاه علوم پزشکی مشهد
زینب ثابتی بایگی	راحیل سادات کریمی داد	
دانشگاه علوم پزشکی مشهد	دانشگاه علوم پزشکی مشهد	

گلوکوم و اختلالات بینایی

رامین دانشور	محمد اعتضاد رضوی	عباسعلی یکتا
استاد یار و فلوشیپ گلوکوم، بیمارستان خاتم	دانشیار و فلوشیپ استرالیسم و اکولوژیستیک، استاد و فوق تخصص بینایی منجی، دانشگاه	
الانیا، دانشگاه علوم پزشکی مشهد	بیمارستان خاتم الانیا، دانشگاه علوم پزشکی	علوم پیرا پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی مشهد
		مشهد

علیرضا اسماعیلی
فوق تخصص گلوکوم، رئیس بخش چشم
پزشکی بیمارستان رضوی

بارمیس قاضی حسینی	گلبو گشایشی اول	نرگس قریشی
دانشگاه علوم پزشکی مشهد	دانشگاه علوم پزشکی مشهد	دانشگاه داروسازی، دانشگاه علوم پزشکی
		مشهد

بیماریهای دهان و دندان

دکتر عباس جوادزاده بلوری	دکتر محمد حسن ضرابی
دانشیار گروه بیماریهای دهان و تشخیص، دانشکده دندانپزشکی و مرکز تحقیقات دندان، دانشگاه علوم پزشکی مشهد	استاد گروه آموزشی اندودانتیکس، متخصص درمان و جراحی ریشه دندان، دانشکده دندانپزشکی و مرکز تحقیقات دندان، دانشگاه علوم پزشکی مشهد
	مرکز تحقیقات اندودانتیکس، دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی، تهران
دکتر مرتضی ظاهری	دکتر زهرا دلاوریان
دانشیار گروه آموزشی پرودنتیکس و مرکز تحقیقات دندان، دانشکده دندانپزشکی، دانشگاه علوم پزشکی مشهد	دانشیار گروه بیماریهای دهان و تشخیص، دانشکده دندانپزشکی، دانشگاه علوم پزشکی مشهد

و با تشکر از افراد زیر که در تهیه کتاب ما را یاری کردند:

- ✓ رزا صدیقی
- ✓ ریحانه فرید نیا
- ✓ طاهره فیروزی
- ✓ فاطمه فیروزی

فهرست مطالب

۱۱	دیانت، فقاہت و طبابت در ماه رمضان
۱۲	مقدمه
۱۳	نکته اول: تفاوت زبان علمی و زبان دینی
۱۳	نکته دوم: مفهوم روزه
۱۴	نکته سوم: مفهوم ضرر
۱۴	نکته چهارم: رابطه پزشک و بیمار
۱۶	نکته پنجم: فوائد روزه
۱۷	نکته ششم: خطاهای علم پزشکی
۱۸	خلاصه و نتیجه گیری
۱۸	منابع
۱۹	تغییر عاداتهای غذایی در ماه مبارک رمضان
۲۰	مقدمه
۲۷	ورزش و تأمین انرژی در ماه رمضان
۲۸	مصاحبه با اساتید
۳۸	چند توصیه مهم دیگر برای افراد روزه دار
۳۸	خلاصه
۳۹	منابع
۴۱	روزهداری و تغییرات وزن
۴۲	مقدمه
۴۲	نتایج تحقیقات قبلی
۴۴	مصاحبه با اساتید
۵۵	روزهداری در دوران بارداری
۵۶	مقدمه
۵۶	نتایج تحقیقات قبلی
۵۸	مصاحبه با اساتید
۶۵	خلاصه
۶۶	منابع
۶۷	روزهداری در دوران شیردهی
۶۸	مقدمه
۶۸	نتایج تحقیقات قبلی
۶۸	مصاحبه با اساتید
۷۵	خلاصه
۷۶	منابع
۷۷	روزهداری و رشد کودکان و نوجوانان
۷۸	مقدمه
۷۸	نتایج تحقیقات قبلی
۷۹	مصاحبه با اساتید
۸۵	خلاصه
۸۶	منابع
۸۷	دیابت و روزهداری
۸۸	مقدمه

۸۸	بررسی مطالعات صورت گرفته.....
۹۰	مصاحبه با اساتید.....
۱۰۶	نظرات انجمن دیابت ایران درباره دیابت و روزه داری.....
۱۰۷	خلاصه.....
۱۰۸	منابع.....
۱۱۱	روزه داری و بیماری های قلبی و عروقی.....
۱۱۲	مقدمه.....
۱۱۲	بررسی نتایج تحقیقات قلبی.....
۱۱۵	مصاحبه با اساتید.....
۱۳۰	نتیجه گیری.....
۱۳۱	منابع.....
۱۳۳	تاثیر روزه ماه رمضان بر بیماری های مغز و اعصاب.....
۱۳۴	مقدمه.....
۱۳۴	بررسی تحقیقات انجام شده.....
۱۳۴	صرع.....
۱۳۶	سر درد (headache).....
۱۳۸	سکته مغزی (stroke).....
۱۴۰	مالتیپل اسکلروزیس (MS).....
۱۴۱	مصاحبه با اساتید.....
۱۵۹	منابع.....
۱۶۱	اثر روزه داری در افراد مبتلا به سنگ کلیه.....
۱۶۲	مقدمه.....
۱۶۶	نتایج تحقیقات قلبی.....
۱۷۰	مصاحبه با اساتید.....
۱۸۰	خلاصه.....
۱۸۱	توصیه های مهم برای افراد با سابقه سنگ که میخواهند روزه بگیرند.....
۱۸۱	منابع.....
۱۸۳	روزه داری و آسم.....
۱۸۴	مقدمه.....
۱۸۴	نتایج تحقیقات قلبی.....
۱۸۶	مصاحبه با اساتید.....
۱۸۹	منابع.....
۱۹۱	گلوکوم و اختلالات بینایی.....
۱۹۲	مقدمه ای بر گلوکوم.....
۱۹۴	مطالعات و تحقیقات انجام شده.....
۱۹۵	مصاحبه با اساتید.....
۲۰۵	منابع.....
۲۰۷	روزه داری در سلامت و بیماری های دهان و دندان.....
۲۰۸	مقدمه.....
۲۰۸	نتایج تحقیقات قلبی.....
۲۱۲	مباحث مورد سوال روزه داری و اعمال دندان پزشکی.....
۲۲۱	منابع.....
۲۲۳	نمایه.....

روزه از واجبات هر مسلمانی است، اما با توجه به اصل فقهی که روزه بر کسی واجب است که برای او ضرر نداشته باشد، مسوولیت پزشک جهت اظهار نظر سنگین می شود. همه ساله در آستانه ماه مبارک بیماران زیادی به مطب پزشکان مراجعه نموده و تقاضای راهنمایی برای گرفتن روزه با توجه به بیماریشان می نمایند.

در حقیقت تعیین ضرر یا عدم ضرر روزه برای یک بیماری خاص به پزشک حاذق واگذار می شود. بنابر این لازم است طبیب با شواهد علمی موجود (evidence based) پاسخ قانع کننده به بیمار ارائه دهد. آنچه مسلم است در حال حاضر با توجه به اینکه روزه داری مشکل جهان غرب نیست و تاکنون تحقیقات بسیار محدودی در این زمینه انجام گرفته است، لذا شواهد علمی کافی برای قضاوت پزشک در بسیاری از موارد موجود نیست. در این شرایط گام بعدی استفاده از نظرات پزشکان ماهر، با تجربه و صاحب نظر (expert opinion) می باشد. در این کتاب سعی شده است در ابتدا شواهد علمی موجود برای ضرر یا عدم ضرر روزه برای یک بیماری خاص بر اساس تحقیقات منتشر شده معتبر بیان شود، سپس نظرات تعدادی از پزشکان صاحب نظر در سراسر جهان در آن رشته بیان شود. نتایج تحقیقات موافق نیز در پایان هر بخش بیان می شود. امید است مطالب ذکر شده راهگشای پزشکان برای تعیین ضرر یا عدم ضرر روزه برای بیماری مورد سوال گردد و همچنین بیماران نیز با آرامش و طیب خاطر به وظیفه شرعی خود عمل نمایند.

دکتر عبدالرضا نوروزی

متخصص تغذیه و فیزیوتراپی بیماری های متابولیک از انگلستان
استادیار دانشگاه علوم پزشکی مشهد

دکتر محسن نعمتی

متخصص تغذیه از انگلستان
دانشیار دانشگاه علوم پزشکی مشهد

دیانت، فقاہت و طبابت در ماه رمضان

نویسنده:

دکتر مهدی ابراهیمی

دانشیار و مدیر گروه معارف اسلامی دانشکده پزشکی مشهد

www.ketab.ir

مقدمه

روزه‌داری در ماه مبارک رمضان، یکی از مهمترین عبادات اسلامی است که هر ساله مسلمانان در سراسر جهان با انجام این عبادت، علاوه بر تقرب به خداوند، جلوه‌ای از عظمت و شکوه عبادی و اجتماعی خویش را به نمایش می‌گذارند. از نظر قرآن، روزه مختص مسلمانان نیست و در است‌های دیگر هم روزه مطرح بوده است. "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ" (بقره، ۱۸۳)، یعنی ای کسانی که ایمان آورده‌اید، روزه بر شما مقرر شده است همان گونه که بر کسانی که پیش از شما [بودند] مقرر شده بود باشد، که پرهیزگاری کنید. هدف روزه، رسیدن انسان به مقام تقوی است که با اخلاص انسان در عمل قابل دسترسی است، لذا حضرت فاطمه (س) در توجیه وجوب روزه، آن را وسیله استحکام اخلاص می‌داند و می‌فرماید: "فَفَرَضَ اللَّهُ الصِّيَامَ تَقْبِيَتِ الْإِخْلَاصِ" (اسرار فذک، ۱۷۷-۸) یعنی؛ خداوند روزه را به جهت پایداری اخلاص انسان واجب کرده است. لذا به هیچ وجه نمی‌توان در روزه ریا کرد، زیرا روزه نمود ظاهری ندارد و فقط خود انسان و خدا از آن خبر دارند.

بنابراین روزه مانند هر عبادتی بر دو پایه اصلی استوار است: یکی قصد تقرب به خداوند در انجام عمل و دوم، اعمال خاصی که برای آن عمل از تاجیه دین مقرر شده است و در روزه، امساک و خویشنداری از انجام بعضی از امور است و مهمترین آن امساک از خوردن و آشامیدن است. در روزه‌داری انسان علاوه بر رسیدن به هدف معنوی می‌تواند از آثار مادی آن هم بهره‌مند گردد که یکی از آنها حفظ سلامتی است و به خاطر همین دستور است که روزه‌داری با علم پزشکی پیوند گسترده‌ای دارد، خصوصاً با توجه به روایتی که از پیامبر (ص) نقل شده که می‌فرمایند: "صُومُوا تَصِحُّوا" (میزان الحکمه، ح ۱۰۹۲۷)، یعنی روزه بگیرد تا سالم باشید. از نظر احکام شرعی اگر انسان احتمال قابل توجه و معقولی بدهد که روزه برای سلامتی مضرات نباید روزه بگیرد، و اگر در این شرایط عمداً روزه بگیرد روزه او باطل است. (ر.ک: رساله عملیه امام خمینی، ۲۶۴).

براین اساس معمولاً در آغاز ماه مبارک رمضان به منظور انجام فریضه دینی روزه، بسیاری از مسلمانان با پزشکان به مشاوره می‌پردازند که آیا می‌توانند روزه بگیرند یا خیر؟ چون از نظر احکام شرعی، خود انسان باید به یقین برسد که روزه برای او ممکن است زیان‌آور باشد. لذا، رابطه پزشک و بیمار در احکام شرعی روزه نیازمند بررسی دقیق‌تری است تا بتوان به ابعاد مختلف آن آگاهی یافت.

بنابراین در این نوشتار کوتاه سعی می‌شود در ضمن بیان نکاتی در کلیت بحث علم و دین و در خصوص روزه، به بررسی این موضوع پردازیم:

نکته اول: تفاوت زبان علمی و زبان دینی

برای فهم کیفیت رابطه دوپدیده باید اول زبان آن دو را شناخت. منظور از زبان‌شناسی، روش و معیار بیان گزاره‌های آن است. این بحث یکی از مهمترین مباحث فلسفه علم است که مجال پرداختن در این نوشتار نیست. لذا، به تناسب موضوع بحث به این نکته اشاره می‌کنیم که زبان پزشکی، تجربی است، یعنی بامعیار تجربه حقایق را کشف می‌کند و آن را به صورت گزاره‌های پزشکی ارائه می‌دهد. این گزاره‌ها معمولاً مقید به زمان و مکان و تجربه خاصی هستند که ممکن است در شرایط دیگر تغییر کنند. البته این سخن چیزی از اعتبار علمی گزاره‌های پزشکان نمی‌کاهد، اما راه را برای کشف حقایق جدید می‌گشاید و جزمیت فلسفی را از آن می‌گیرد. اما زبان دینی از انحصار تجربه خارج است و امری فراتجربی است که راه رسیدن به حقایق ماورائی را برای انسان باز می‌کند. لذا گزاره‌های دینی فراتر از زمان و مکان و تجربه خاصی هستند که نمی‌توان آنها را با تجربه علمی سنجید.

بنابراین وقتی دین به پیروان خود دستور می‌دهد روزه بگیرند، این گزاره در انحصار علم پزشکی قرار نمی‌گیرد، بلکه دامنه گسترده‌تری دارد که بسیاری از آنها از حیطه قضاوت پزشکی خارج است و پزشکی فقط می‌تواند به بخشی از آن دسترسی داشته باشد که بیان خواهد شد. در حقیقت پیام فلسفی گزاره‌های دستوری دین این است که خداوندی که آگاه به همه حقایق است، بر اساس علم بی‌نهایت خود دستوری را صادر کرده است که علم بشری تواند به تدریج حقایق آن را کشف کند و ممکن است در بعضی موارد هم به خطا رود. لذا، در مقابل این گزاره‌ها علم بشری فقط می‌تواند ضرر یا اضطرابی را به صورت مقطعی اثبات کند. یکی از ابزار اثبات ضرر یا اضطراب علم پزشکی است.

نکته دوم: مفهوم روزه

روزه یک واژه دینی است که باید در قالب شرعی، مفهوم آن را بیان کرد همان طور که بیان شد روزه از عبادات اسلامی است که انسان باید از اذان صبح تا اذان مغرب به قصد تقرب به خداوند از اموری مانند خوردن و آشامیدن، نزدیکی با همسر، خودارضائی، دادن نسبت دروغ به خدا و معصومین (ع)، رساندن غبار غلیظ به گلو، فروبردن سردر آب، با حالت غیرپاکی شرعی (نیاز به غسل باشد) وارد صبح شدن، استعمال اشیاء روان (غیر جامد مثل شیاف) و استفراغ کردن عمدی که تفصیل این مسائل در رساله‌های عملیه بیان شده است پرهیز کند، تمام نکاتی که پرهیز از آنها لازم است می‌تواند موضوع پژوهش‌های علمی باشد، لکن از نظر علم پزشکی بیشتر بحث

خوردن و آشامیدن مطرح است و ضرر داشتن یا عدم ضرر از این ناحیه مورد سنجش قرار می گیرد.

نکته سوم: مفهوم ضرر

ضرر از مفاهیم عرفی است و نه شرعی. اما از نظر شرعی، موضوع حکم دینی قرار گرفته است؛ یعنی وقتی محدوده خاصی از ضرر درباره انسان مطرح شود که در اصطلاحات فقهی «ضرر قابل توجه» می گویند، حکم شرعی در آن مورد متوقف می شود و به جای آن، حکم دیگری جایگزین می شود. ضرر قابل توجه عبارت است از: ضرری که خسارت ناشی از آن به طور عادی برگشت پذیر باشد، مثلاً هر انسانی وقتی روزه می گیرد دچار ضعف نسبی می شود اما بعد از افطار آن حالت به طور طبیعی تا حدودی برطرف می شود. این روزه داری برای فرد ضرر ندارد، اما اگر فرد با روزه گرفتن دچار حالتی شد که جبران آن نیازمند درمان باشد، در چنین وضعیتی معلوم می شود که روزه برای فرد ضرر دارد؛ خواه آثار ضرر مشهود باشد و نیاز به درمان فوری باشد، یا بعد از گذشت زمان عوارض آن آشکار گردد. اگر به این نکته توجه نشود ممکن است هم بیمار دچار سردرگمی شود و هم پزشک متوجه سؤال بیمار نباشد، خصوصاً اگر از پزشک غیر مسلمان این سؤال پرسیده شود. بنابراین در توصیه های پزشکی باید به این نکته توجه کرد که وقتی گفته می شود روزه برای فرد ضرر دارد، به چه معنایی گفته شده است.

نکته چهارم: رابطه پزشک و بیمار

باتوجه به نکاتی که گفته شد این سؤال مطرح می شود که در خصوص ماه رمضان بیان چه نکاتی وظیفه پزشک و انجام چه اموری وظیفه بیمار است؟ که به اجمال به آنها اشاره می کنیم:

۱. پزشکان وظیفه دارند در حیطه امور تخصصی خود آثار و عوارض گرسنگی و تشنگی را با توجه به زمان و فصلی که ماه رمضان در آن قرار گرفته است برای بیمار بیان کنند، زیرا همان طور که گفته شد روزه مفهوم شرعی دارد و فقط بخشی از معنای آن که به گرسنگی و تشنگی مربوط می شود در حیطه کار پزشکان قرار می گیرد. بنابراین، پزشکان نمی توانند به صورت تخصصی درباره روزه اظهار نظر کنند. اما چون عموم مردم این دقت را در سؤال و جواب با پزشک در مورد بیماری و روزه ندارند، پزشک وقتی می خواهد به بیمار بگوید روزه برای تو ضرر دارد یا ندارد، باید متوجه این نکته باشد که وضعیت روزه از نظر شرائط فصلی و مکانی و امثال آن برای مریض چگونه است.

۲. در احکام شرعی گفته شده که خود انسان باید بداند که روزه برایش ضرر دارد و سخن پزشک ملاک عمل نیست (ر.ک: رساله عملیه امام خمینی، ص ۲۶۴). بعضی از مردم گمان

می‌کنند که معنی این مسئله این است که انسان خودش باید ضرر داشتن روزه را تشخیص بدهد تا مجوزی برای روزه نگرفتن باشد. لذا، گاهی مشاهده می‌شود بعضی از مردم خود را به زحمت زیادی می‌اندازند و چون عوارض فوری بیماری را با روزه گرفتن مشاهده نمی‌کنند، بی‌اعتنا به تشخیص‌های پزشکی، روزه می‌گیرند و دچار مشکلات بعدی می‌شوند. این تفسیر از حکم شرعی درست نیست. معنی دقیق حکم شرعی این است که انسان خودش باید به نتیجه قطعی یا احتمال قابل توجهی برسد که روزه برای او ضرر دارد این نتیجه‌گیری ممکن است بخاطر تشخیص پزشک باشد. و به اصطلاح فقهی می‌گویند سخن پزشک برای بیمار طریقت دارد نه موضوعیت، یعنی سخن پزشک باید بیمار را به نتیجه برساند نه این که صرف گفتن او موضوع حکم شرعی باشد. در حقیقت پیام این مسئله دقت بیمار و پزشک برای تشخیص بیماری و احتمال ضرر آن در زمان روزه‌داری است تا مردم با سهل‌انگاری و یا سخت‌گیری بی‌مورد با روزه برخورد نکنند. البته گاهی ممکن است به دلیل متغیر و یا نامعلوم بودن عوارض بیماری در بیمار، پزشک از بیمار بخواهد که عوارض بیماری را در حین روزه‌داری کنترل کند که در این صورت تشخیص آن قطعی به عهده بیمار است.

۳. یکی از مهمترین مشکلاتی که برای بیماران اتفاق می‌افتد اختلاف نظر پزشکان در مورد داشتن روزه برای بیمار است که معمولاً بیماران دچار سردرگمی می‌شوند. در این مورد با توجه به آنچه بیان شد بر نکاتی تأکید می‌کنیم تا مسئله روشن گردد.

اول: انسان باید به رعایت اخلاق پزشکی توسط پزشک اطمینان داشته باشد و بداند سخن پزشک از روی سهل‌انگاری نسبت به اعتقادات بیمار نیست زیرا ممکن است یک پزشک، مسلمان نباشد یا نسبت به روزه بی‌اعتقاد باشد، اما اخلاق پزشکی به او می‌گوید که باید به اعتقادات بیمار احترام بگذارد و رعایت اصول مورد قبول او را بنماید.

دوم: رابطه بیماری با تخصص پزشک بسیار مهم است، زیرا با توجه به پیشرفت‌های چشمگیر پزشکی گاهی متخصصین مختلف در مورد یک بیماری اظهار نظر می‌کنند، اما درصداً ارتباط بیماری با این تخصص‌ها یکسان نیست و چون هر پزشکی از دیدگاه خاص خود به مسئله نگاه می‌کند، اظهار نظرهای متفاوتی شکل می‌گیرد که جمع‌بندی مسئله باید توسط بیمار و کمک پزشک باشد. و در نهایت اگر فرد به احتمال قابل توجهی از ضرر رسید نباید روزه بگیرد.

در مورد بعضی از بیماری‌های صعب‌العلاج و یا در مورد خانم‌های حامله و بچه شیرده این موضوع کاربرد زیادی دارد و نباید در اظهار نظر پزشکی به گفته یک متخصص اکتفا کرد. بنابراین، بیمار باید از دو جهت به پزشک خود اعتماد داشته باشد تا بتواند سخن او را درباره روزه مورد دقت

و بررسی قراردادهد و برآن اساس برای روزه گرفتن خود در ماه رمضان تصمیم گیری نماید: یکی از جنبه اخلاق پزشکی و دوم از نظر تخصصی.

نکته پنجم: فواید روزه

بحث فواید روزه از مباحث بسیار مهمی است که تاکنون دانشمندان مختلف درباره آن بحث‌های زیادی را ارائه داده‌اند و در این نوشتار مجال پرداختن به آن نیست. اما آشنایی با این بحث به منظور ورود به مباحثی که اندیشمندان رشته‌های دیگر در باره روزه مطرح می‌کنند لازم است. باید به این نکته توجه کرد که فواید روزه را به دودسته می‌توان تقسیم کرد: یکی فوایدی که با صرف نظر از قصد قربت می‌تواند مطرح باشد و دوم، فوایدی که ناشی از مسئله نیت و قصد تقرب به خداوند است. بسیاری از این مسائل را درباره فواید رژیم غذایی روزه بیان می‌کنند که برای انسان سالم قابل توجه است. همچنین فایده سیگار نکشیدن در ماه رمضان به خاطر دود غلیظ آن برای هیچ کس قابل انکار نیست و از انحرافات جامعه اسلامی است که پیروانش به خاطر رعایت مسائل شرعی، آثار مثبتی را برای امور جسمانی خود دریافت می‌کنند.

رسیدن به این فوائد متوقف بر قصد قربت نیست و لذا از نظر علمی پژوهش درباره آن ساده‌تر است. اما بعضی از فواید روزه در ماه رمضان به خاطر این است که انسان زمان طولانی‌تری را در حال عبادت خداوند سپری می‌کند و قدرت کنترل نفسانی او افزایش می‌یابد و در حقیقت روزه نوعی تمرین برای کنترل نفس است که منشأ همه گناهان است. به همین دلیل، در ماه رمضان بسیاری از ناهنجاری‌های اجتماعی نیز کاهش می‌یابد و این مسئله همیشه مورد توجه دست اندرکاران و عالمان اجتماعی قرار گرفته است.

بنابراین، روزه از بعد جامعه شناختی و روان‌شناختی باید مورد توجه ویژه‌ای قرار بگیرد. از این مسئله می‌توان این نکته را دریافت که هر قدر در جامعه بتوانیم ارتباط واقعی انسانها را با خدا تقویت کنیم، و درون انسانها را به خدا وصل کنیم می‌توانیم علاوه بر یادداشت اخروی به نتایج اجتماعی و دنیایی زیادی هم در زندگی روزمره خود برسیم. هر چند باید مواظبت کرد که این موضوع به ریاکاری و ظاهرسازی کاذب منجر نشود که آثار مخرب آن قابل شمارش نخواهد بود. با توجه به آنچه گفته شد در مسئله روزه باید به تمام جوانب آن توجه کرد و به همین دلیل است که روزه‌خواری در ملاء عام از نظر اسلامی جرم است، زیرا این مسئله باعث می‌شود که آثار اجتماعی روزه کاهش یابد. لذا، اگر کسی در ماه رمضان به خاطر بیماری یا مشکلی دیگر نمی‌تواند روزه بگیرد، باید سعی کند علنی روزه‌خواری نکند تا حرمت ماه رمضان از بین نرود و

همگان از فوائد آن بهره مند گردند.

نکته ششم: خطاهای علم پزشکی

یکی از چالش‌های مهم در روزه‌داری این است که اگر پزشکی براساس تشخیص خود به بیمار بگوید روزه ضرر دارد و بعد معلوم شود که اشتباه شده و یا اگر یافته‌های پزشکی امروز بگوید روزه برای این بیماری خاص ضرر دارد و بعداً نظریه‌های پزشکی تغییر کنند یا داروی جدیدی را عرضه کند که جلو ضرر احتمالی را بگیرد وظیفه انسان چیست؟

با توجه به آنچه گفته شد پاسخ این فرض‌ها روشن است. تصمیم‌گیری درباره ضرر داشتن روزه بر عهده خود انسان است لذا اگر انسان با احتمال قابل توجهی به ضرر داشتن آن اطمینان پیدا کرد وظیفه او روزه نگرفتن است. اگر اشتباهی رخ داده باشد چون در حصول اشتباه مقصر نیست، مرتکب گناهی نشده است و قطعاً رفی دانش پزشکی هم به کشفیات جدیدی می‌رسد از نظر وظیفه فردی تفاوتی ندارد؛ یعنی وظیفه شخص همان تشخیص موردی است که براساس علم پزشکی برای فرد تجویز شده است و لذا حکم مسئله تفاوتی نمی‌کند.

به تعبیر دیگر اشتباه به دو شکل ممکن است اتفاق بیفتد: یکی اشتباهات روشمند و منطقی است که انسان مسیر حرکت علمی خود را به شکل صحیح انتخاب می‌کند اما در مسیر حرکت دچار لغزش ناخواسته‌ای می‌گردد که از نظر حکم فقهی انسان مرتکب گناه نشده و در موارد مختلف حکم خاص خود را باید دنبال کند، دوم اشتباهاتی است که انسان در اثر انتخاب غیر منطقی مسیر حرکت برایش به وجود بیاید مثل این که فردی فقط حدیث برد که روزه برای او ضرر دارد یا ندارد یا با قرعه انداختن و استخاره گرفتن تصمیم به روزه گرفتن یا نگرفتن بگیرد که در این صورت اشتباه او مورد پذیرش نیست و آنچه را انجام داده از انجام وظیفه واقعی او کفایت نمی‌کند^۱. بنابراین خطاهای احتمالی پزشکی مشکل جدی در تعیین وظیفه برای روزه گرفتن ایجاد نمی‌کند.

در پایان، تذکر این نکته لازم است که در این نوشتار در مواردی که استناد به حکم شرعی لازم بود به رساله امام خمینی ارجاع داده شده است، هر چند در مسائل مطرح شده بین همه فقها تقریباً اتفاق نظر وجود دارد اما اگر خوانندگان محترم این نوشتار در مورد مسئله‌ای دچار تردید شدند، حتماً باید به رساله عملیه مرجع تقلید خود مراجعه نمایند.

خلاصه و نتیجه‌گیری

از مجموع مطالبی که بیان شد نتایج زیر حاصل می‌شود:

۱. برای شناخت ارتباط مسائل دینی و علمی باید به زبان شناسی گزاره‌های آنها توجه کرد و هر کدام از آنها را در چارچوبه روش شناسی خود تفسیر کرد.
۲. روزه، مفهومی شرعی و ضرر، مفهومی عرفی است که به محدوده معنایی هر کدام باید توجه کرد.
۳. علم پزشکی می‌تواند مرجع تشخیص ضرر در محدوده گرسنگی و تشنگی برای فرد باشد، اما در مورد کیفیت روزه نمی‌تواند اظهار نظر کند.
۴. سخن پزشک باید بیمار را به نتیجه برساند و صرف گفتن او موضوع حکم شرعی نیست. جمع‌بندی و تصمیم‌گیری در مورد ضرر داشتن روزه برای فرد براساس تشخیص‌های پزشکی به عهده خود انسان است.
۵. بیمار باید از دو جنبه اخلاقی پزشکی و تخصصی به پزشک خود اعتماد داشته باشد تا بتواند سخن او را درباره روزه مورد دقت و بررسی قرار دهد و برآن اساس برای روزه گرفتن خود در ماه رمضان تصمیم‌گیری نماید.
۶. فواید روزه را نباید فقط در قالب پزشکی جستجو کرد؛ زیرا روزه ابعاد گسترده‌ای دارد که فراتر از علم پزشکی است.
۷. خطاهای احتمالی پزشکی که کوتاهی خاصی در آن صورت نگرفته است برای انسان تکلیف‌آور نیست.

منابع

قرآن مجید.

- انصاری، محمدباقر و رجایی سیدحسین، اسرافدک، انتشارات دلیل ما، چاپ اول، ۱۳۸۰.
 خمینی، روح الله، رساله عملیه، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، چاپ دوم، ۱۳۷۸.
 محمدی ری شهری، محمد، میزان الحکمة، دارالحدیث، چاپ دوم، ۱۳۷۹.